

ДОКЛАД

за резултатите от социологическо изследване за оценка размера на скритата икономика в България проведено сред пълнолетното население през септември 2002 г.

1. Цел на изследването

Целта на настоящото изследване е да се направят **оценки за размера на скритата икономика в България в различните ѝ форми на проявление въз основа на анкетно проучване сред пълнолетното население**. Това е един от възможните подходи за оценка на скритата икономика, наред с макроикономическия подход, отраслевия подход, изучаване мнението на бизнеса по този въпрос и други подобни. Представа за размера на скритата икономика се получава основно чрез изчисляване на **относителни величини** на неотчетените дейности спрямо отчетените и декларираните от респондентите. Освен това данните от разработените основни индикатори дават възможност за конструиране на **обобщен индекс** за измерване на относителното равнище на скритата икономика, което ще позволи да се изследва динамиката на това явление.

2. Методология

Използваната методология за оценка на сивата икономика отчита възможностите и ограниченията на анкетното проучване като инструмент за набиране на първични данни. В тази връзка е необходимо да се имат предвид следните особености:

- Респондентите изказват своите лични мнения и оценки относно третираните аспекти на скритата икономика, базирани на техния житейски опит и обмена на информация с близки, роднини, колеги и др.

- Възможни са известни отклонения на регистрираните данни от действителното състояние поради различни причини. Източниците на подобни грешки са свързани с възприета несигурност от някои респонденти, липса на информация и затруднения при оценката на даден показател.

За целите на настоящето изследване дейностите в обхвата на скритата икономика са групирани в две основни групи (фиг.1):

- Неотчетена икономическа дейност
- Натурална икономика и домашно стопанство

Към първата група дейности са оценени някои основни аспекти, където е възможно частично или изцяло укриване на стопанската дейност. Такива са:

- Заетостта
- Скритите (неотчетени) обороти
- Укритите (недекларирани) доходи
- Преразпределението (чрез дисбаланс на данъчните и други плащания)

Натуралната икономика е оценена от гледна точка на вложения труд (или заетостта), реализираните доходи и потреблението на продукти от собствено производство.

Всеки оценяван елемент е операционализиран до конкретно наблюдаеми индикатори. Оценките по всеки един от тях са приведени в съизмерима величина по стандартна скала с интервал от 0 и 10, като по-високите стойности на индикаторите отчитат по-висок дял на сивия сектор.

- Индикатори с по пет степени на отговора са трансформирани с помощта на следните еквивалентни стойности:

0	2,5	5	7,5	10
---	-----	---	-----	----

- Индикатори с четиристепенни скали са трансформирани чрез:

0	3,33	6,66	10
---	------	------	----

- Индикатори, представляващи относителен дял (или среден относителен дял), се трансформират чрез премасшабиране от процент (с максимална стойност 100) към стандартната скала чрез делене на 10.

Груповите индикатори по отделните елементи на наблюдение се получават чрез осредняване на включените във всеки един от тях първични индикатори. Обобщаващият индекс за равнището на скритата икономика се получава чрез осредняване на горепосочените групови индикатори. Получен по този начин, индексът позволява формирането на времеви ред и осигурява възможност за текущо наблюдаване и оценка на равнището на скритата икономика в динамика.

3. Използвана извадка

За осигуряване на първични данни за оценка на индикаторите е използвана извадка, представителна за населението в България над 18 годишна възраст. Тя е двустепенна гнездова извадка с вероятност на подбора пропорционална на размера на гнездата. За гнезда са определени избирателните секции от последните парламентарни избори /17 юни 2001 г/. Избрани са 150 гнезда. На втората степен от всяко гнездо се наблюдават по 8 единици, избрани по случаен начин. Общият обем на реализираната извадка е 1079 човека.

Социално-демографския разрез на анкетираните лица се доближава във висока степен до структурата на пълнолетните лица в страната по някои основни демографски признаци (табл.1.)

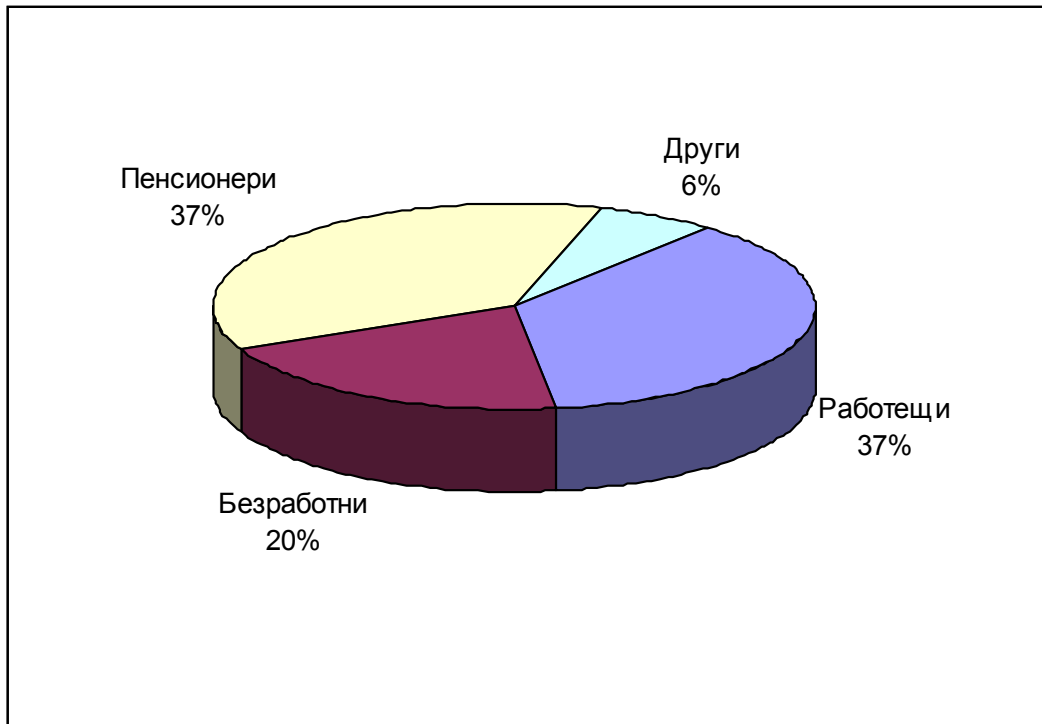
Таблица 1. Разпределение на анкетираните лица по пол, местоживеене и някои основни показатели за заетост.

Пол	Извадка	Оценка НСИ
Мъже	45,3%	48,8%
Жени	54,7%	51,2%
Местоживеене		
Град	66,9%	69,4%
Село	33,1%	30,6%
Заетост		
Коефициент на заетост	36,8%	41,4%
Коефициент на иконом. Активност	57,0%	50,3%
Работещи	36,8%	–
Неработещи, в т.ч.:	63,2%	–
Безработни	20,2%	–
Пенсионери	36,7%	–

Към средата на 2002г. НСИ оценява относителния дял на икономически активните лица (коефициента на икономическа активност) в България в размер на 50,3%, а дела на заетите лица – на около 41,4%. Налице е известно изместване на получените тук оценки от официалните, което се дължи на няколко възможни причини. На първо място, избраната от НСИ база на населението е по-широка (15 и повече навършени години). Освен това допускаме, че е възможно някои респонденти от групата на неработещите (пенсионери, безработни, домакини, учащи и др.) да не са декларирали фактическото си състояние относно своята заетост.

За получаване на по-прецизни резултати при обработката първичните данни са ажустирани (коригирани) с помощта на предварително подготвена теглова база. По този начин са отразени получените разлики в структурата на населението по признаците “пол” и “населено място” между извадката и изследваната съвкупност.

Графика 1. Разпределение на респондентите по заетост

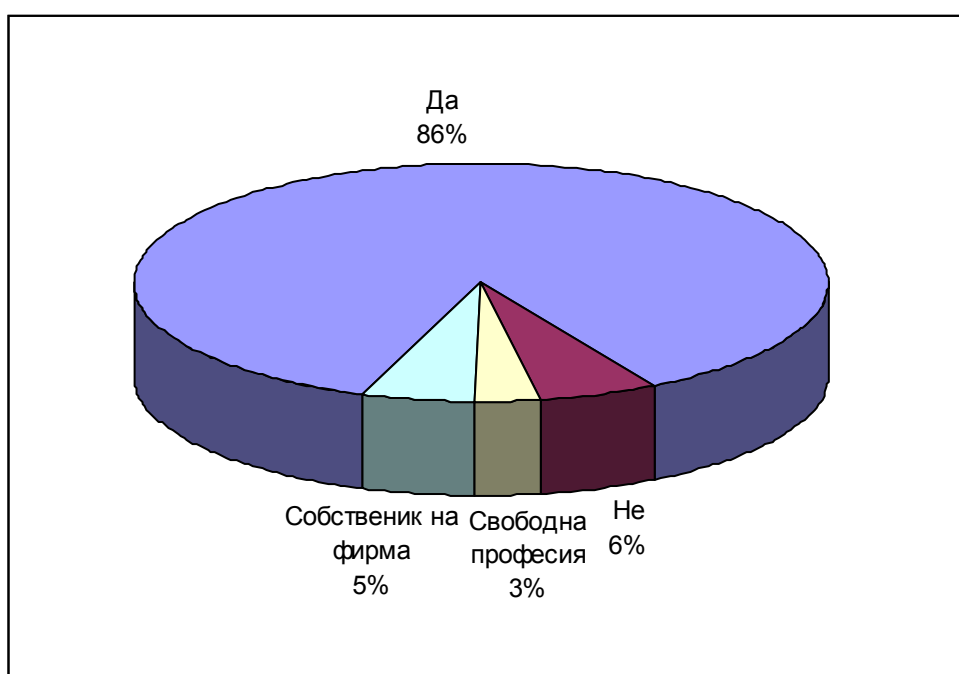
4. Основни резултати от изследването

4.1. Равнище на заетост

1) От основен интерес при оценката на степента на разпространение на скритата икономика са аспектите, свързани със заетостта и нерегистрираните доходи. Първата група индикатори са свързани с полагането на труд без адекватна регистрация и отчитане на дохода.

- Относителният дял на лицата, работещи **без сключен писмен договор на основната работа**, е 5,7% от заетите. Значително по-висок е относителният дял на работещи без писмен договор на допълнителна работа – повече от половината работещи допълнително нямат писмен договор (50,4%),.

Графика 2. Разпределение на заетите лица по наличие на писмен трудов договор

- Работещите със сключен договор, но с **по-високо фактическо заплащане от обявеното** (т.нар. “скрити клаузи”), са 12,4% от заетите.

2) По отношение на заплащаните **социални осигуровки** резултатите са следните:

- Относителният дял на работещите лица, които декларират, че не им се внасят социални осигуровки на основната работа, е оценен на 10,6%. При допълнителната заетост този дял е особено висок и надхвърля 80% от заетите лица (82,3%).
- Особен интерес представляват получените данни от респондентите относно размера на възнаграждението, върху

което се внасят социални осигуровки. Всеки десети (11%) твърди, че осигуровки му се внасят върху вписаната в договора сума независимо, че общата сума на възнаграждението му е по-голяма. Всеки шести респондент (17%) посочва, че му се внасят осигуровки върху МРЗ, макар че фактически получава по-голямо възнаграждение.

3) По отношение на заплащаните *здравни осигуровки* са получени следните резултати:

- Относителният дял на респондентите, посочващи невнасяне на здравни осигуровки на основната работа, е оценен на 6,6%. На допълнителните работни места този дял е значително по-висок – почти три четвърти от заетите лица (74,2%).

4.2. Равнище на скритите обороти

Равнището на скритите обороти е характеризирано чрез три показателя за степента на издаване на данъчни документи в случаите на покупка на някои основни стоки и ползването на някои основни услуги (фиг.3).

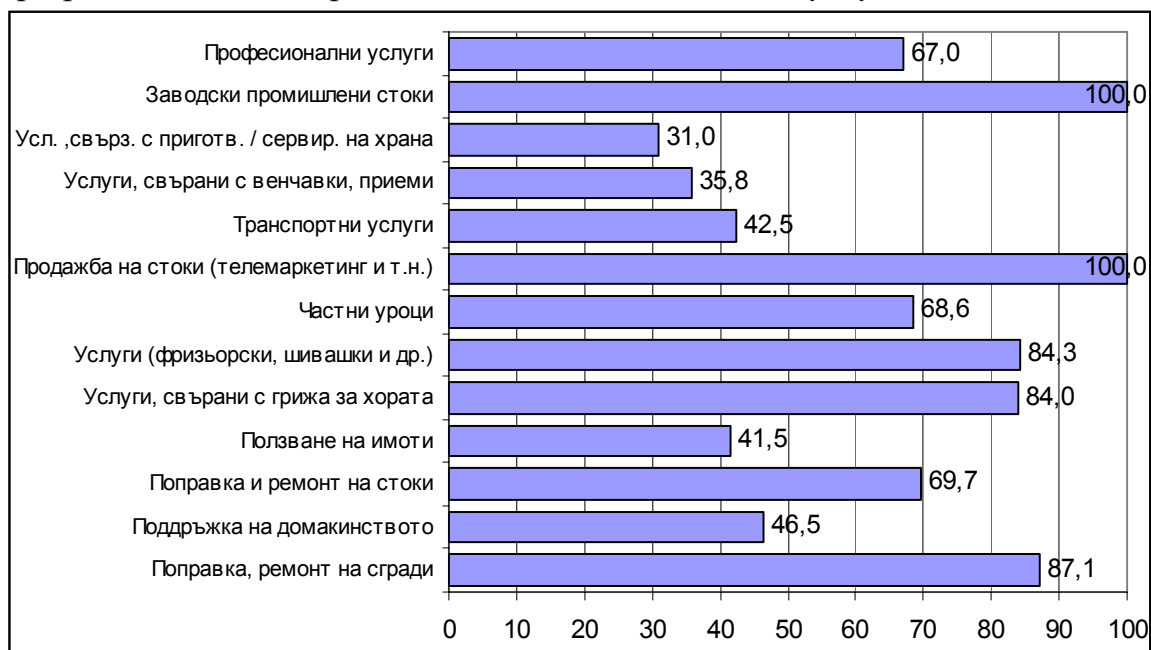
- Могат да се посочат като сравнително високи някои относителни дялове на респондентите, посочили случаите на неиздаване на данъчни документи за извършени покупки. Така например над една пета (20,5%) не са получили данъчен документ при покупка на мобилен телефон, над една десета (10,4%) – при покупка на стерео система, а всеки осми (13,2%) не получава документи при покупка на обзавеждане на дома. Особено висок е дялът на сделките с автомобили, обикновено втора употреба – около 28% от респондентите посочват случаи на неиздаване на адекватен документ.
- Относителните дялове на случаите на неиздаване на данъчни документи за ползвани услуги показват значително по-високи стойности в сравнение с покупката на стоки (табл.2). Определено може да се каже, че значителна част от сферата на услугите се намира в сивия сектор и официалните оценки за стопанската им дейност са драстично занижени.

Таблица 2. Разпределения на респондентите по издаване на данъчни документи за ползвани услуги

	% ДА	% НЕ
Поправка, ремонт на сгради	12,9	87,1
Поддръжка на домакинството	53,5	46,5
Поправка и ремонт на стоки	30,3	69,7
Ползване на имоти	58,5	41,5
Услуги, свързани с грижа за хората	16,0	84,0
Услуги (фризьорски, шивашки и др.)	15,7	84,3

Частни уроци	31,4	68,6
Продажба на стоки (телемаркетинг и т.н.)	0,0	100,0
Транспортни услуги	57,5	42,5
Услуги, свързани с венчавки, приеми	64,2	35,8
Усл. ,свърз. с приготв. / сервир. на храна	69,0	31,0
Заводски промишлени стоки	0,0	100,0
Професионални услуги	33,0	67,0

Графика 3. Дял на скритата икономика по видове услуги

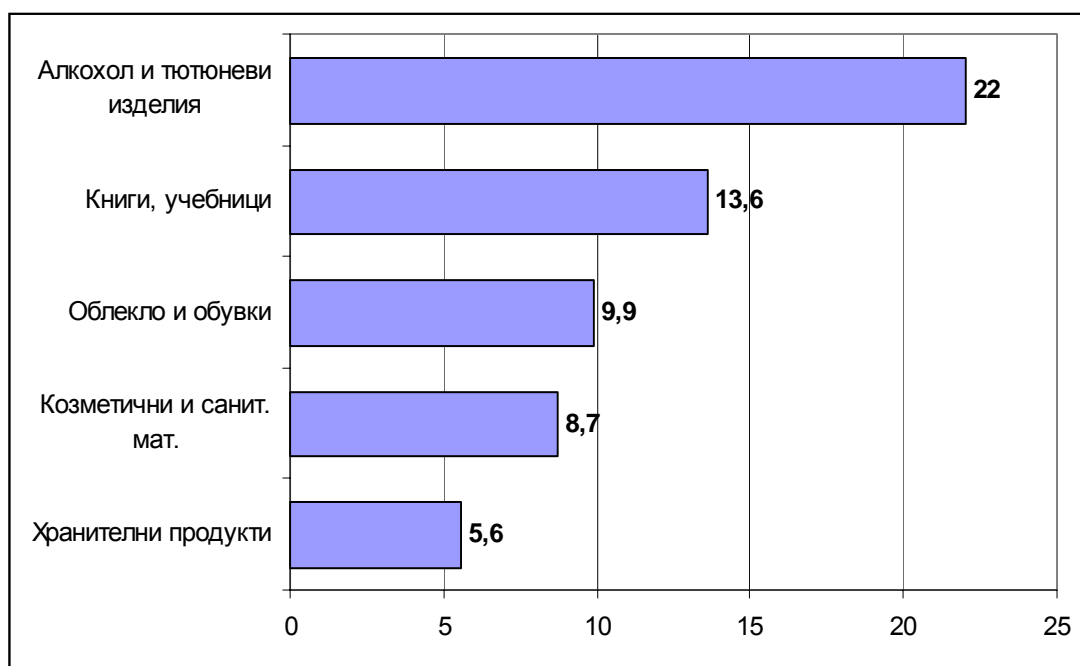

- Издаването на касови бележки за основните групи стоки също е показателно за значителния дял на сивия сектор (табл.3). Особено високи са дяловете на респондентите, които не получават касови бележки при покупка на алкохол и тютюневи изделия, книги и учебници, облекло и обувки и др. Като се има предвид, че алкохолът и цигарите са акцизни стоки става ясно колко много губи хазната като приходи от скритите обороти при тези стоки.

Таблица 3. Честота на издаване на касови бележки за основни групи стоки

	Храни- телни продукти	Облек- ло и обувки	Алкохол и тютюневи изделия	Козметични и санитар- ни мат-ли	Книги, учеб- ници
1 Във всички случаи	34,5	34,0	24,9	29,9	33,7
2 В повечето случаи	32,5	25,3	20,5	26,2	22,9
3 В около половината от случаите	9,0	8,4	10,1	10,7	7,3
4 В някои от случаите	18,5	22,4	22,5	24,4	22,4
5 Никога	5,6	9,9	22,0	8,7	13,6
Общо	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Брой	1022	470	558	696	306

Графика 4. Дял на посочилите неиздаване на касови бележки по групи стоки

4.3. Равнище на скритите доходи

Равнището на скритите доходи е характеризирано чрез два показателя, които дават възможност да се получат оценки за нивото на неотчетените доходи.

- Полученото разпределение на респондентите по относителния дял на допълнителното възнаграждение, надхвърлящо формално договореното е показателно за значителното вариране на този показател. Близко 45% посочват допълнителен доход до една трета от основния, а над 30% декларират особено високо съотношение – над две трети и дори над 100%.

Дял на допълн. възнагр. спрямо договореното	До 10%	1/10 – 1/3	1/3 – 2/3	2/3 – 100%	Над 100%
% от отговорилите	17,2	27,4	24,3	17,2	13,9

- Относителният дял на дохода от извършени услуги срещу заплащане (извън дохода от основната трудова дейност) спрямо общия личен месечен доход също показва значително вариране сред далите отговор респонденти. Може да се отбележи, че нито един респондент не посочва ниво на този вид доход, надхвърлящо средния месечен размер на личния доход.

Дял на дохода	До 10%	1/10 – 1/3	1/3 – 2/3	2/3 – 100%	Над 100%

от услуги скъм личния мес. д-д					
% от отговорилите	4,9	34,4	23,9	36,8	–

4.4. Дисбаланс в преразпределението

Дисбалансът в преразпределението е характеризирани чрез следните избрани показатели.

- Декларираната нередовност при плащане на различни видове данъци не показва особено високи стойности (около 7,7%). Доколкото става дума за фиксирани плащания на данъци и такси, очевидно заетите в скритата икономика в голяма степен са склонни да ги заплащат.
- Сходни резултати се получават при оценката на редовността на плащането на различни месечни сметки за консумативи. Само около 5-6% декларира, че задържат плащането на тези сметки колкото е възможно, до получаването на последно предупреждение. Двойно по-малко са респондентите, които посочват отказ от плащане на своите консумативи поради високо ниво на бедност (респ. липса на финансова възможност).
- Относителният дял на неплатените спрямо платените данъци не показва особено високи стойности – незначителна част от респондентите (около 5%) посочват неплащане на данъка върху дохода, движимите и недвижимите имоти. Масовите твърдения за 100%-но плащане на доходните данъци се отнасят най-вече за официално декларираните доходи, чието облагане е почти неизбежно за данъкоплатците.

4.5. Равнище на заетост в натуралната икономика

Равнището на заетост в натуралната икономика е характеризирани чрез заетостта в личните и семейни домакинства, както и чрез полагания доброволен или домакински труд (фиг.4).

- Относителният дял на респондентите, полагащи труд в лични (семейни) стопанства, е сравнително висок (39,5). Полученият резултат потвърждава широко разпространеното мнение относно значението на натуралното стопанство за бита на българското домакинство.
- Сравнително по-нисък е дялът на респондентите, посочващи полагане на труд за оказване на незаплатени услуги (13,7%). Тези дейности са често разпространени в България, като все повече навлиза и заплащането на съответен стойностен еквивалент.

4.6. Равнище на доходите от натуралната икономика

Равнището на доходите от натуралната икономика е характеризирано чрез относителния дял на продукцията и доходите от домашното стопанство в общия доход на домакинството:

- Относителният дял на дохода от продадената продукция в домашното стопанство спрямо общия доход на домакинството варира в особено тесни граници. Близко половината от отговорилите (44%) посочват, че продаваната продукция не надхвърля една десета част от годишния доход на домакинството. Сравнително голям е и дялът на лицата (29,3%), които оценяват тази продукция в размер между една десета и една четвърт от дохода. Малко над една четвърт от респондентите (26,7%) посочват, че тази продукция е източник на значителна част или практически на целия доход на домакинството. Това е практически почти цялото селско население, като имаме предвид , че по официалната статистика то е 30,6%.

4.7. Равнище на потреблението от натуралната икономика

Потреблението на продукти от собствено производство заема значителен дял в общото потребление на домакинствата в страната.

- Резултатите от анкетата потвърждават в значителна степен това мнение, доколкото само около 30% от респондентите практически не потребяват такива продукти. Близко една четвърт (23,2%) от отговорилите обаче посочват, че действително имат известен дял на такова потребление, макар и по-малко от половината от общото размер на потреблението. Всеки шести оценява дела на собственото производство в размер на около половината, а над една четвърт (предимно в селските райони) декларират, че разчитат предимно на този вид продукти.

5. Обобщаване на резултатите. Формиране на индекса на скритата икономика

Схемата на конструиране на индекса предполага получаване на стандартизирани стойности за отделните индикатори чрез използване на съответни тегла от разпределенията на респондентите. Тяхното обобщаване се осъществява чрез осредняване по йерархичните нива на схемата до получаването на общия индекс.

Фиг.1. Схема на индикаторите за равнището на скритата икономика

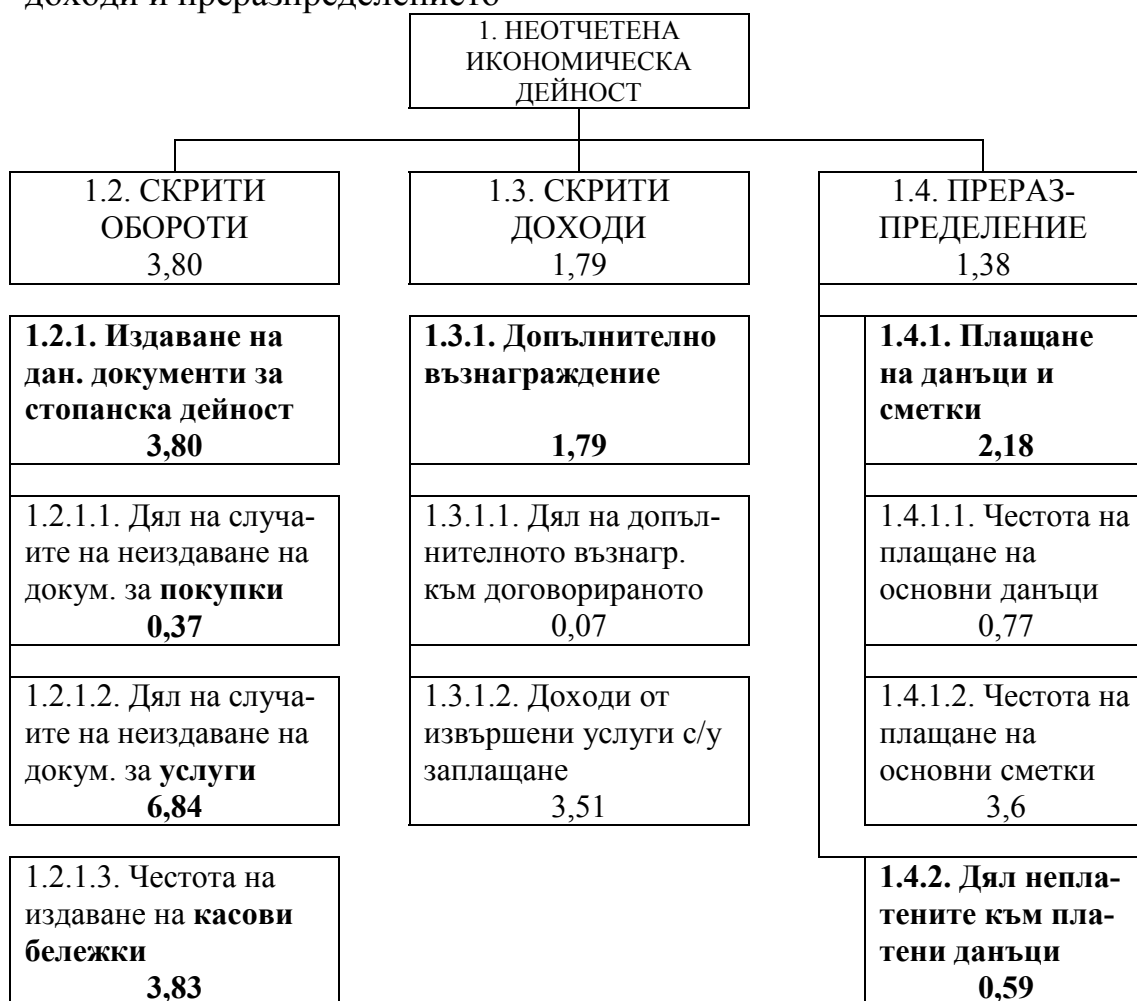
От горната схема ясно се вижда , че първата съставна част на скритата икономика а именно неотчетената икономическа дейност има по-голямо значение при формиране на общия индекс от втората част-натуралната икономика и домашното стопанство. От своя страна при неотчетената икономическа дейност най-голямо значение за формиране на скрита икономика имат скритите обороти, на второ място е заетостта като фактор, на трето и четвърто място са съответно скритите доходи и преразпределението със сравнително по-скромно участие. При втората съставка - натуралната икономика и домашното стопанство най-голямо значение има заетостта, след нея е потреблението и доходите.

По-долу са дадени схемите с конкретните числови стойности за всеки индикатор въз основа на които е изчислен общият индекс за скритата икономика.

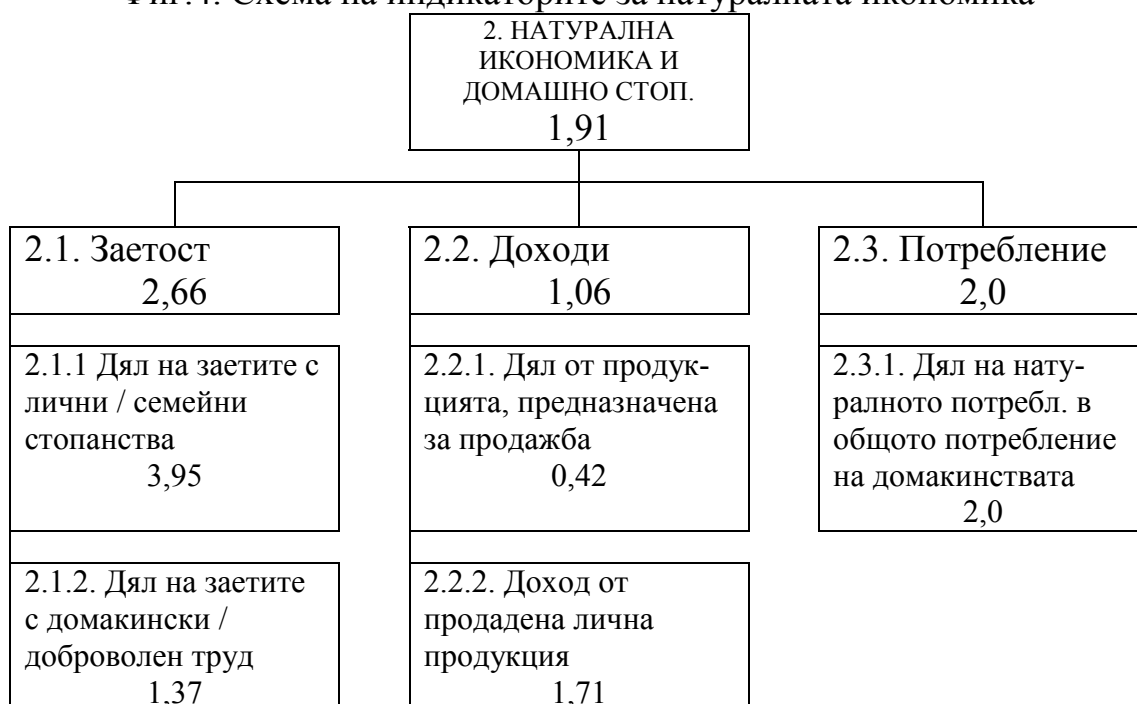
Фиг.2. Схема на индикаторите за заетостта

Фиг.3. Схема на индикаторите за скритите обороти, скритите доходи и преразпределението

Фиг.4. Схема на индикаторите за натуралната икономика

6. Основни изводи

Въз основа на получените резултати от анкетното проучване могат да се направят някои основни изводи и заключения относно нивото на скритата икономика. Като се има предвид структурата на индикаторите, дялът на скритата икономика може да се характеризира от различни гледни точки.

6.1. От гледна точка на заетостта

- Относителният дял на заетите лица, работещи без сключен писмен договор на основната работа, е оценен на 5,7% от заетите.
- Дял на лицата, работещи без писмен договор на допълнителна работа – 50,4%.
- Относителният дял на работещите със сключен договор, но със “скрити клаузи” за допълнително заплащане – 12,4%.

6.2. От гледна точка на внасяните социални и здравни осигуровки

- Относителен дял на работещите лица, без внасяни социални осигуровки на основната работа – 10,6%.
- Относителен дял на работещите лица, без внасяни социални осигуровки на допълнителната работа – 82,3%.
- Дял на работещите, на които се внасят социални осигуровки само върху вписаната в договора сума, без допълнителното заплащане – 11%.
- Дял на работещите, на които се внасят социални осигуровки само върху МРЗ – 17%.
- Относителен дял на работещите без здравни осигуровки на основната работа – 6,6%.
- Относителен дял на работещите без здравни осигуровки на допълнителната работа – 74,2%.

6.3. От гледна точка на скритите обороти

- Неиздаване на данъчни документи за извършени покупки на стоки – 28% - при покупка на автомобили, 20,5% при покупка на мобилен телефон, 13,2% при покупка на обзавеждане на дома, Относителните дялове на случаите на неиздаване на данъчни документи за ползвани услуги – варират между 40% и 80%, като за някои услуги достигат до 100%.
- Относителните дялове на случаите на неиздаване на касови бележки за основните групи стоки – над 20% при покупка на алкохол, тютюневи изделия, 13% за книги, около 10% за козметични и санитарни материали, обувки и облекло и др.

6.4. От гледна точка на скритите доходи

- Всеки шести (17,2%) от работещите посочва дял на допълнителния доход до 10% спрямо договореното.
- Близо половината посочват допълнителен доход до една трета от основния.
- Над 30% от отговорилите декларираат над две трети и дори над 100% съотношение между допълнителното и договореното заплащане.
- Близо 40% от лицата посочват относителен дял на дохода от извършени услуги срещу заплащане (извън дохода от основната трудова дейност) спрямо общия личен месечен доход в размер до една трета.

6.5. От гледна точка на преразпределението

- Само около 7,7% от отговорилите декларираат нередовност при плащане на различни видове данъци.
- Само около 5-6% декларираат, че задържат възможно най-дълго плащането на месечните сметки за консумативи
- Двойно по-малко (около 2-3%) са респондентите, които посочват отказ от плащане на своите консумативи поради високо ниво на бедност (респ. липса на финансова възможност).
- Относителният дял на лицата, посочващи неплащане на данъка върху дохода, движимите и недвижимите имоти, възлиза на около 5%.
- Около 90% от респондентите твърдят, че заплащат изцяло подходящите и другите дължими данъци.

6.6. От гледна точка на заетостта и доходите в натуралната икономика

- Относителният дял на респондентите, полагащи труд в лични (семейни) стопанства, е близо 40%.
- Делът на респондентите, посочващи полагане на труд за оказване на незаплатени услуги, е около 14%.
- Над една четвърт от далите отговор респонденти (26,7%) посочват, че натуралната продукция е източник на значителна част или практически на целия доход на домакинството.
- Близо една четвърт (23,2%) от отговорилите посочват, че делът на потреблението на собствено произведените продукти към общото потребление не надхвърля 50%.
- Над една четвърт (предимно в селските райони) декларираат, че разчитат предимно на този вид продукти.